

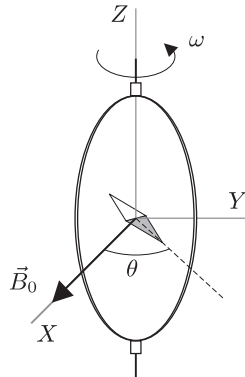
Elektromos mennyiségek abszolút mérése

A XIX. században a technológiai és tudományos fejlődés szükségessé tette, hogy az elektromos mennyiségeknek általánosan elfogadott etalonja legyen. Úgy gondolták, hogy az új abszolút egységek csak a távolság, a tömeg és az idő etalonjaira épülhetnek, melyeket a francia forradalom után hoztak létre. 1861-től 1912-ig intenzív kísérleti munka folyt ezeknek az egységeknek a megalapozására. Itt három tanulmányt mutatunk be.

Az ohm meghatározása (Kelvin). Egy N menetes, a sugarú, R ellenállású kör alakú zárt tekercs állandó ω szögsebességgel forog a függőleges átmérője körül $\vec{B}_0 = B_0 \vec{i}$ vízszintes mágneses térben.

1. Határozd meg a tekercsben indukálódó ε elektromotoros erőt, és a tekercs forgatásához szükséges $\langle P \rangle$ átlagos teljesítményt¹! A tekercs önindukcióját hanyagold el!

A tekercs középpontjába egy kicsiny mágnesűt helyezünk az *F-1. ábrán* látható módon. A mágnesűt lassan szabadon elfordulhat a Z tengely körüli vízszintes síkban, de a tekercs gyors forgását már nem tudja követni.

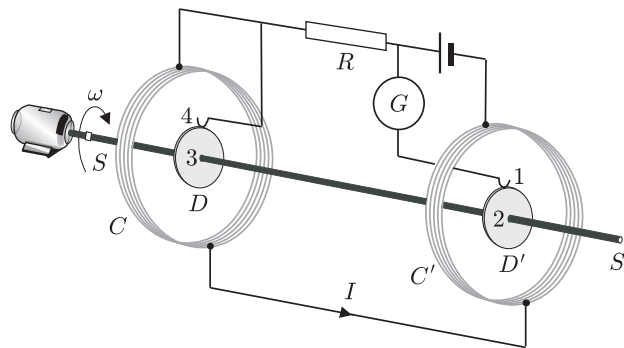

F-1. ábra

2. Az állandósult állapot elérése után a mágnesűt kis θ szöget zár be a $\vec{B}_0$ vektorral. Fejezd ki a tekercs R ellenállását ennek a szögnek és a rendszer többi paraméterének függvényében!

Lord Kelvin ezt a módszert használta az 1860-as években az ohm abszolút egységének rögzítéséhez. A forgó tekercs kiküszöbölésére Lorenz egy alternatív módszert javasolt, melyet Lord Rayleigh és Eleanor Sidgwick használt, és amit a következő részben megvizsgálunk.

Az ohm meghatározása (Rayleigh, Sidgwick). A kísérleti elrendezés az *F-2. ábrán* látható. Az elrendezés két egyforma, b sugarú fémkorongból áll (D és D'), melyek a közös SS' fémtengelyre vannak erősítve. A tengelyt egy motor ω szögsebességgel forgatja. A szögsebességet R méréséhez változtatni lehet. A korongokat két egyforma, a sugarú, N menetes tekercs veszi körül (C és C'). A tekercsek úgy vannak sorbakötve, hogy az I áram a két tekercsen ellentétes irányban folyik keresztül. Az egész berendezés az R ellenállás mérésére szolgál.

F-2. ábra

3. Tegyük fel, hogy a C és C' tekercsken átfolyó I áram homogén mágneses teret hoz létre a D és D' korongok körül, melynek B nagysága megegyezik a tekercsek középpontjában kialakuló tér nagyságával. Számítsd ki² a korongok

¹Egy $X(t)$ periodikus mennyiség $\langle X \rangle$ átlagértéke $\langle X \rangle = \frac{1}{T} \int_0^T X(t) dt$, ahol T a periódusidő.

²Szükséged lehet a következő integrálokra:

$$\int_0^{2\pi} \sin x dx = \int_0^{2\pi} \cos x dx = \int_0^{2\pi} \sin x \cos x dx = 0, \quad \int_0^{2\pi} \sin^2 x dx = \int_0^{2\pi} \cos^2 x dx = \pi,$$

később

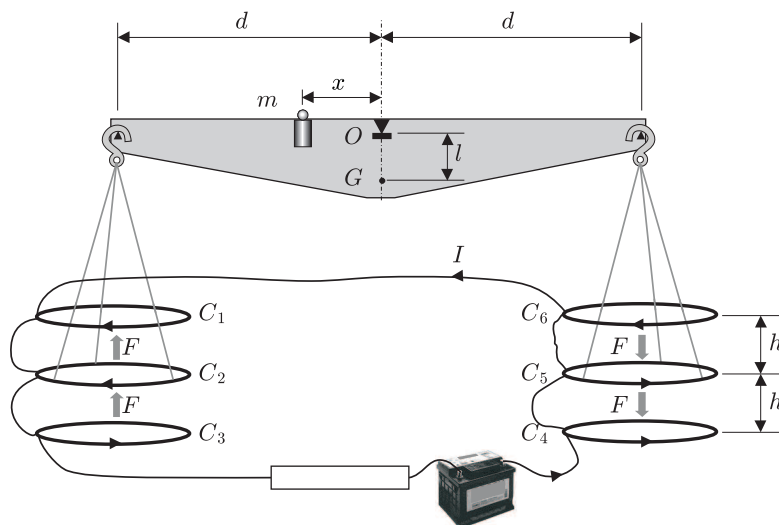
$$\int x^n dx = \frac{1}{n+1} x^{n+1}.$$

peremén lévő 1-es és 4-es pont közt keletkező ε indukált elektromotoros erőt! Kihasználhatod, hogy a tekercsek közti távolság sokkal nagyobb a tekercsek sugaránál, és $a \gg b$.

A korongokat az 1-es és a 4-es pontban érintkező kefék kapcsolják a hálózatba. A G galvanométer jelzi az 1–2–3–4 áramkörben folyó áramot.

4. Az R ellenállást akkor mérjük, amikor G nullát mutat. Fejzd ki R értékét a rendszer fizikai paramétereivel!

Az amper meghatározása. Ha két vezetõn áram folyik át, és megmérjük a köztük fellépõ erõt, akkor ez az áram abszolút meghatározását teszi lehetővé. A Lord Kelvin által 1882-ben javasolt „árammérleg” ezt az elvet használja. Az árammérleg hat egyforma, a sugarú, egymenes, sorbakapcsolt tekercset tartalmaz ($C_1 \dots C_6$). A rögzített C_1, C_3, C_4 és C_6 tekercsek az *F-3. ábrán* látható módon két, egymástól $2h$ távolságra lévő vízszintes síkban fekszenek. A C_2 és C_5 tekercsek d hosszúságú mérlegkarokra vannak akasztva, és a mérleg egyensúlyi helyzetében egyforma messze vannak a két síktól.

F-3. ábra

Az I áram úgy folyik át a tekercseken, hogy a C_2 tekercsre felfelé, a C_5 tekercsre lefelé mutató mágneses erõ hat. Az O forgástengelytõl x távolságra elhelyezett m tömeg szolgál arra, hogy a fent leírt egyensúlyi állapotot helyreállítsa abban az esetben, amikor a tekercseken áram folyik át.

5. Fejzd ki a C_2 tekercsre ható, a C_1 tekercsrel való mágneses kölcsönhatásból származó F erõt! Az egyszerűség kedvéért tételezd fel, hogy az egységnyi hosszra ható erõ megegyezik a két végtelen hosszú párhuzamos vezetõ közt egységnyi hosszon fellépõ erõvel!

6. Az I áramot a mérleg egyensúlyi helyzetében mérjük. Fejzd ki I értékét a rendszer fizikai paramétereinek függvényében! A berendezés méretei olyanok, hogy a bal oldalon és a jobb oldalon lévő tekercsek közti kölcsönhatás elhanyagolható.

Legyen M a mérleg tömege (m és a ráakasztott részek nélkül), G a tömegközéppontja, az $\overline{OG}$ távolság pedig l !

7. A mérleg egyensúlyi állapota stabilis, ha a C_2 tekercs magassága kicsiny δz , a C_5 tekercs pedig $-\delta z$ értékkel megváltozik. Határozd meg³ azt a $\delta z_{\max}$ maximális értéket, ahol a mérleg az elengedés után még az egyensúlyi helyzet irányába kezd el mozogni!

³Feltételezd, hogy a tekercsek középpontjai közelítõleg egy vonalban maradnak!

Használd a következõ közelítéseket: $\frac{1}{1 \pm \beta} \approx 1 \mp \beta + \beta^2$ vagy $\frac{1}{1 \pm \beta^2} \approx 1 \mp \beta^2$, ha $\beta \ll 1$, és $\sin \theta \approx \text{tg } \theta$, ha θ kicsi.